

MĂRTURII EPIGRAFICE ALE BIBLIOTECARULUI IMRE DÁNIEL LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Andreea MĂRZA*

Epigraphic Evidence of Librarian Imre Dániel at the End of the Eighteenth Century

Abstract. *This study has as its starting point the sources that Imre Dániel, librarian of the bishop Ignác Batthyány, brought into Transylvania following the documentary trip taken with the financial support of the prelate in the Italian Peninsula between December 1783 and December 1785. These sources (letters, journal and document copies) are in the archive holdings of the Batthyaneum Library of Alba Iulia. We have insisted upon including some sources of written hard material, stone/marble, within the study of epigraphy. The prelate did not charge Dániel with their transcription; he did it voluntarily, yet, he limited this mainly to inscriptions depicting sons of Empress Maria Theresa, Emperor Joseph II and his brother, Duke of Etruria, Peter Leopold. The two of them travelled in the Italian Peninsula in 1796.*

Keywords: *inscription, epigraphy, librarian Imre Dániel, Bishop Ignác Batthyány, Transylvania, Rome, 'Grand Tour.'*

Cuvinte-cheie: *inscripție, epigrafie, bibliotecarul Imre Dániel, episcopul Ignác Batthyány, Transilvania, Roma, „Grand Tour”.*

Cercetarea de față a pornit de la o idee descoperită în *Diarium itineris Italic*, scris de Imre Dániel, bibliotecarul episcopului Ignác Batthyány, la cererea acestuia, în timpul călătoriei în Peninsula Italică în anii '80 ai secolului al XVIII-lea: „Cu siguranță se poate spune despre Roma că aproape nu se poate călca pe vreo piatră care să nu reprezinte o inscripție veche”¹. Plecând de la această afirmație și de la câteva inscripții pe care a ajuns să le copieze, după moda vremii din Peninsulă, am decis să dezvoltăm acest material pe care l-am lăsat, oarecum intenționat, nediscutat pe îndelete, în biografia bibliotecarului Dániel².

Până să ajungem *in medias res*, la inscripțiile care l-au interesat pe Dániel, deoarece le considera curiozități științifice și subiectul era unul la modă (vezi discuțiile la care a participat), vom face o scurtă trecere în revistă a precursorilor săi, în special a celor care au adunat inscripțiile de pe teritoriul Transilvaniei.

Precursorul acelor istorici care s-au folosit în lucrările lor de inscripții a fost Herodot; se știe despre el că a folosit în *Istoriile* sale izvoare precum

* Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România; e-mail: andreea.marza@academia-cj.ro.

¹ *Diarium*, t. 1, f. 231.

² Mărza 2020, *passim*, dar, în special, p. 266-267.

inscripțiile. Astfel, fără epigrafie, istoria ar fi fost sărăcită de numeroase dovezi care ne duc în timp până la el. Alături de Herodot, și alți autori greci, romani și bizantini au recurs la aceste monumente, care, mai târziu, începând cu Renașterea și cu curentul ei literar, umanismul, au început să fie adunate și studiate critic în culegeri³.

Secolul al XVI-lea a fost deosebit de prolific pentru epigrafie pe teritoriul Transilvaniei, istoricii adunând în lucrările lor numeroase inscripții latine care aminteau, prin conținutul lor, de istoria de demult apusă și de șederea romanilor. Cunoscută a fost preocuparea lui Johannes Mezerzius care, în calitate de arhidiacon de Cluj și canonic de Alba Iulia, a strâns într-o primă culegere (*sylloge*) peste 100 de inscripții de la Alba Iulia, Colonia Dacica Sarmizegetusa, Cluj, Turda, Aiud, Zlatna și Abrud care au fost preluate de Stephanus Taurinus în lucrarea sa *Stauromachia, id est cruciatorum servile bellum*, Viena, 1519⁴. În mediul transilvan, Taurinus a intrat în contact cu J. Mezerzius, coleg în capitulul din Alba Iulia, de la care a preluat anumite inscripții⁵. Următorul, care și-a însușit și unele greșeli ale lui Taurinus, a fost Georg Reicherstorffer, secretar al reginei Maria a Ungariei, sora lui Ferdinand de Habsburg. Într-una dintre lucrările sale, *Chorographia Transylvaniae, quae Dacia olim appellata*, Viena, 1550, dedicată lui Nicolaus Olahus, autorul a preluat tacit informații din *Stauromachia* [...] lui Taurinus, salvând-o astfel de la pieire, deoarece lucrarea a ajuns o raritate⁶. Contemporan cu cei doi a fost și Hans Dernschwam, care a strâns într-o culegere, rămasă în manuscris, o serie de inscripții romane din Transilvania și din Ungaria și care a ținut și un jurnal⁷.

³ Herodot 1998, p. 60, dar și I, 93, 5-10 sau Haywood 2021 (online, la http://oro.open.ac.uk/71432/1/The%20use%28s%29%20of%20inscriptions%20in%20Herodotus%20Histories_Revised.pdf, accesat în 25 septembrie 2021). Bibliografia despre această știință auxiliară a istoriei este vastă, de aceea amintim, pe scurt: Reinach 1885; Cagnat 1898; Petrucci 1986; Meyer 1991; Edroiu 1992; Calabi Limentani 1995.

⁴ Lucrarea se găsește online, la adresa <https://mek.oszk.hu/20300/20369/20369.pdf>, accesată în 22 septembrie 2021. Despre J. Mezerzius, vezi Rusu, Rusu-Bolindeț 2007, p. 94-96.

⁵ *Călători străini* 1968, p. 155-161. Biografia lui Stephanus Stieröchsel, zis și Taurinus, este foarte complexă, precum vremurile în care a trăit, viața ducându-l din spațiul morav, unde s-a născut, până la Esztergom, Roma, Alba Iulia și Sibiu, unde și a murit. În timpul vieții s-a găsit sub protecția familiei Thurzo, a cardinalului Thomas Bákoczy sau a lui Francisc Varday, episcopul Transilvaniei (Pippidi 1969, p. 284).

⁶ *Călători străini* 1968, p. 181-184; Pippidi 1969, p. 284.

⁷ Cu studii la Leipzig, Viena, probabil și la Roma, ajuns în suita lui Thomas Bákoczy, pe când acesta se îndrepta spre Roma pentru a participa la conciliul de la Lateran, Dernschwam, după numeroase peregrinări, a ajuns să se alăture în anul 1553 ambasadei solului imperial trimis la Poartă, alături de care a rămas doi ani. Interesat de antichități și inscripții, Dernschwam a copiat de la Ankara ceea ce se cunoaște astăzi sub denumirea de „monumentum Ancyranum” (*Călători străini* 1968, p. 256-260, vezi și Minárik 1975, p. 14-15).

Un alt erudit al epocii a fost Anton Verancsics, croat, născut la Šibenik. S-a mișcat în mediul bisericesc, diplomatico-politic, fără prejudecăți, deoarece, cât timp a fost la Alba Iulia ca prepozit, a avut o soție și doi copii nelegitimi. Împreună cu un savant sas din Bistrița, urma să publice o descriere a Transilvaniei, care să cuprindă o serie de inscripții latinești locale. Proiectul nu s-a desăvârșit, dar s-ar fi bazat și pe opera lui J. Mezerzius, și pe propriile cercetări întreprinse în timpul șederii în Transilvania⁸.

În calitate de călători, au vizitat spațiul transilvan și Pierre Lescalopier, David Frölich sau Jacques Bongars⁹. Nu trebuie uitate nume precum cel al cronicarului transilvan István Szamosközy, cele ale lui Samuel Köleseri, Martin Opitz sau al iezuiților Samuel Timon și Johannes Fridwalszky, care, prin cercetările sau prin copiile lor, au contribuit, într-un fel sau altul, la dezvoltarea domeniului epigrafiei¹⁰.

Majoritatea învățaților care au adunat materiale epigrafice de pe teritoriul românesc, printre care îi amintim și pe J. F. Neigebaur, G. D. Teutsch, Aug. Treboniu Laurian, Șt. Moldovanu, M. J. Ackner, N. Bălcescu, T. Cipariu, Gr. Tocilescu ș.a. au ajuns în contact cu marele epigrafist al secolului al XIX-lea, Theodor Mommsen, care a reușit să obțină sprijinul Academiei din Berlin pentru editarea unui *Corpus Inscriptionum Latinarum*

⁸ *Călători străini* 1968, p. 393-395. A ajuns prepozit al capitlului Transilvaniei, consilier al regelui Ferdinand de Habsburg, episcop de Pécs, episcop de Eger, arhiepiscop de Esztergom, chiar cardinal (Pippidi 1969, p. 285).

⁹ P. Lescalopier a avut de îndeplinit o misiune dificilă, legată de negocierea unei căsătorii între Ștefan Báthory, principele Transilvaniei, și o domnișoară din suita reginei Franței, totul fiind pus la cale de regina-mamă Caterina de Medici, pentru a o îndepărta de la curte pe Renée de Rieux. Acest voiaj l-a adus astfel la Alba Iulia, iar călătoria este relatată într-un jurnal în care vorbește și despre modul de exploatare a sării de la Turda, a aurului de la Zlatna, descrie orașe, monumente, preia tacit inscripții din *Chorographia [...]* lui G. Reicherstorffer (*Călători străini* 1970, p. 418-419). În timpul călătoriei spre Constantinopol, Jacques Bongars, împreună cu Guillaume Lenormand, au trecut prin Ungaria, Transilvania, Țara Românească. Inscripțiile pe care le-a adunat J. Bongars au fost îmbogățite cu cele puse la dispoziție de doctorul brașovean Paul Kertz, însă multe dintre ele readuc în prim-plan munca lui Georg Reicherstorffer (*Călători străini* 1971, p. 149-150). D. Frölich, născut în regiunea Spiš din nordul Slovaciei, a ajuns, la invitația lui J. H. Alstedius, profesor la colegiul bethlenian de la Alba Iulia, în Transilvania, cu scopul de a aduna material pentru o lucrare, rămasă în manuscris și azi pierdută, *Chronologia Pannoniae*; se pare că și el a împrumutat mult din Reicherstorffer (*Călători străini* 1973, p. 43-44).

¹⁰ Pippidi 1969, p. 285-290. Istoric, umanist, poet, Martin Opitz a ajuns profesor de filosofie și estetică la colegiul din Alba Iulia în anii 1622-1623; se pare că din cauza neînțelegerilor cu G. Bethlen s-a întors în Germania, însă în cele câteva luni petrecute în jurul Alba Iuliei, a reușit să afle numeroase informații despre trecut, bogățiile pământului, traiul oamenilor. Împreună cu inginerul de mine și administratorul de la Zlatna, Heinrich Lisabon, a descoperit multe inscripții romane, material pe care l-a introdus în lucrarea sa rămasă în manuscris și azi pierdută, *Dacia antiqua*, și în *Zlatna*, terminată în toamna lui 1622 și publicată (Opitz 1993, p. 7-17).

(CIL); varianta pentru inscripțiile de limbă greacă, *Corpus Inscriptionum Graecarum* (CIG), a apărut pe la sfârșitul anilor '20 ai secolului al XIX-lea¹¹. Th. Mommsen a dedicat CIL, vol. III, inscripțiilor de pe teritoriul românesc, discutând atât cele transcrise corect de înaintașii săi, precum și falsurile, fiind amintiți J. Mezerzius, F. More de Ciula, M. Opitz, T. Cipariu, M. J. Ackner ș.a.¹². Studiul inscripțiilor a cunoscut un mare avânt în secolul al XX-lea prin I. Bogdan, V. Pârvan, C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, I. I. Rusu, A. Pippidi, D. M. Pippidi, I. Piso ș.a.

Înainte ca Theodor Mommsen să-și publice antologica lucrare, mergând pe urmele autorilor/călătorilor străini, care au cunoscut înaintea sa inscripțiile romane de pe teritoriul Transilvaniei (Verancsics, Pierre Lescalopier, István Szamosközy, Martin Opitz), Imre Dániel a acordat atenție celor văzute la Roma. Nu avea pregătirea pentru a se ocupa de epigrafie, totuși, datorită curiozității și cunoștințelor paleografice, inscripțiile i-au trezit interesul.

În perioada în care Imre Dániel s-a aflat la studii la Viena, când a și intrat în contact cu episcopul Batthyány, prelatul l-a sfătuit să se gândească la un doctorat în istoria bisericii sau în arhivistică. Tot atunci au început colaborarea la un proiect de editare a operei Sf. Gerard, episcop de Cenad, dus la bun-sfârșit de episcop târziu, în anul 1790¹³. Totodată, munca minuțioasă cu care l-a însărcinat episcopul pe Dániel în cei doi ani petrecuți în Italia (decembrie 1783 - decembrie 1785), de adunare de material bibliografic pentru viitoarea sa operă științifică, dovedește că I. Dániel a avut cunoștințele necesare și pentru copierea de inscripții, de care Roma abunda. Și totuși, în jurnalul ținut, Imre Dániel a amintit că a fost nevoit să meargă la bibliotecă și să caute în lucrările lui Jan Gruter și Ludovico Antonio Muratori sensurile cuvintelor prescurtate care se găseau pe unele inscripții, din cauza spațiului insuficient de scriere¹⁴.

Deoarece copierea inscripțiilor nu a fost motivul principal al șederii sale la Roma, respectiv al cercetărilor pe care le-a întreprins și în alte orașe din Peninsula Italică, am decis să căutăm în diarul său toate mențiunile inscripțiilor și transcrierile realizate¹⁵. Pe lângă jurnal, Dániel a transcris câteva

¹¹ Pippidi 1970, p. 241-246; Mommsen 1987, vol. 1, p. 5-11; Edroiu 1992, p. 44.

¹² CIL 1873a; CIL 1873b.

¹³ Mârza 2020, p. 37-38, 41, 154-160.

¹⁴ *Diarium*, t. 1, f. 231v: *Libuit igitur hodie mane in Bibliotheca Casanatensi Gruteri et Muratorii thesaurus antiquarum Romanarum inscriptionum consulere, ut ex iis lucem quamdam mihi procurare ad eruendas ejusmodi detritarum litterarum significationes*; Janus Gruterus, *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani*, 2 vol., Heidelberg, 1603; Ludovico Antonio Muratori, *Novus thesaurus veterum inscriptionum*, 4 vol., Milano, 1739-1742.

¹⁵ *Diarium*, t. 1, f. 25v., 27v., 30r., 40r.-v., 69v., 96r., 106r., 151v., 159r., 181v., 203r., 232r., 268v.-270v., 280v.-281r., 283v.-284r., 294r., 295v., 296v.-297r., 311r., 320v., 330r.-v., 334r.-

și în notele pe care le-a făcut separat de acesta și de scrisorile trimise periodic episcopului I. Batthyány¹⁶. Cercetările întreprinse în folosul științific al prelatului s-au soldat cu aducerea în Transilvania a 16 volume de copii. Astfel, în volumele aduse există copiate și inscripții, dar acestea nu au fost transcrise decât pentru că erau parte a documentelor; Dániel nu a fost interesat de acest gen de texte¹⁷.

Analizând cele de mai sus, ne-am pus întrebarea asupra motivului real al copierii lor. Era într-adevăr Roma plină de inscripții încât „nu se putea călca pe jos”, cum a afirmat Dániel? Era la modă redescoperirea trecutului prin astfel de izvoare scrise? Da, era și am văzut mai sus că se întâmpla acest lucru, începând cu secolul al XVI-lea și, nu numai în Transilvania, asupra căreia ne-am oprit. Sau a făcut aceasta datorită persoanelor cu care a intrat în contact și care aveau astfel de preocupări, chiar publicau cele descoperite, iar Dániel a încercat să se înscrie în curentul vremii. Vom răspunde la aceste întrebări și vom vedea că fiecare în parte este adevărată.

După mai bine de jumătate de an de când se afla la Roma, I. Dániel a decis să înceapă copierea inscripțiilor pe care totuși și până atunci le-a transcris în jurnal, dar de data aceasta a menționat că se va opri în special asupra celor care au legătură cu vizita din anul 1769 a celor doi fii ai împărătesei Maria Tereza, împăratul Iosif al II-lea și ducele Etruriei, Peter Leopold¹⁸. Vizitele celor doi prinți au ajuns să rămână vii în memoria colectivă a romanilor prin inscripțiile care au fost dezvelite în cinstea lor în corul basilicii San Pietro, în biserica San Lorenzo în Lucina, lângă scările care duceau la biblioteca Casanate, în biserica Santa Maria dell'Anime, în biblioteca colegiului De Propaganda Fide, în basilica San Paolo fuori le mura, în corul

v., 355v., 368r., 374v.-375r., 383v.-384r., 387r.-v., t. 2, f. 10v.-11r., 12r.-v., 21v.-22v., 77v., 151r.-v., 194v., 200r.-201r., 208r.-v., 223v.-224v., 225v., 249v.-251r., 255r.-257r., 260r., 263v.-264r., 266r., 268v.-269r., 285r., 286r., 287r., 330v., 341r., 342v.-343r., 375r.-376v., 419v.

¹⁶ BB LXX/220, p. 343-344, 347-348, 351-355, 357, 359 (inscripții copiate la Veneția, Verona și Padova).

¹⁷ Din cercetările întreprinse până acum la Biblioteca Batthyaneum, am reușit să descoperim aceste 16 volume; totodată, menționăm că nu luăm în considerare jurnalul format din încă două volume manuscrise (vezi, în acest sens, Mârza 2020, p. 325-326).

¹⁸ Până în data de 9 septembrie 1784, Dániel a transcris inscripțiile care se găsesc în *Jurnal* la următoarele file: *Diarium*, t. 1, f. 27v., 30r., 40r.-v., 69v., 96r., 106r., 151v., 159r., 181v., 203r., 232r. La data de 9 septembrie, Dániel a menționat că *Coepti hodie a prandiis colligere, inque pugillares meas tabellas referre inscriptiones illas, quae in ecclesiarum, illustriorumque domorum Romanarum parietibus marmori insculptae sunt, in quibus videlicet praecipua Augustissimi Imperatoris Josephi II, ejusque germani fratris Petri Leopoldi facta, dum anno 1769mo Romae insimul morarentur, diligenter connotata, posterorum memoriae conservantur (ibidem, f. 268r.-v.)*. Din *Anexă* reiese că Dániel a mai copiat și alte inscripții care nu-i au ca protagoniști pe cei doi membri ai Casei de Habsburg (*Anexa*, nr. 3-6, 12, 14, 18).

bisericii Ara Coeli ce aparține franciscanilor, în fața colegiului Sant'Apollinare etc.¹⁹.

Pentru a clarifica interesul său asupra problematicii, merită să acordăm atenție persoanelor cu care Dániel a intrat în legătură în perioada sa romană, deoarece unele dintre acestea, și ne vom opri chiar numai asupra lor, erau colecționari și aveau preocupări epigrafice.

În primul rând, Imre Dániel s-a bucurat de prietenia și de ajutorul oferit de Stefano Borgia, care, pe atunci, ocupa funcția de secretar al congregației De Propaganda Fide. A fost printre persoanele pe care le-a vizitat chiar în primele zile ale șederii la Roma. Pentru Stefano Borgia, Dániel a primit din partea nunțului apostolic, Giuseppe Garampi, încă de la Viena, o scrisoare de recomandare. Totodată, avea pentru biblioteca secretarului un exemplar din lucrarea lui Stefano Salagio, *De Columna Romana Milliaris ad Budam nuper reperta*, *Quinque Ecclesiis*, 1780, care discuta bornele romane descoperite la Buda, deci subiectul era unul de interes pentru secretarul congregației²⁰. Preocupările pentru antichități manifestate de prelatul roman au fost subiect de discuție într-o scrisoare primită de Dániel din partea episcopului greco-catolic Ioan Bob, la data de 31 ianuarie 1784, în care se află și câteva rânduri scrise de Ioan Iacob Aron. Călugărul greco-catolic I. I. Aron l-a rugat pe Dániel să îi amintească lui Stefano Borgia de el, cel care i-a transmis de ceva vreme inscripții romane din Dacia²¹. O parte dintre informațiile pe care le căuta Dániel pentru activitatea științifică a episcopului Batthyány se găseau în arhiva congregației, astfel, pe parcursul șederii la Roma, Dániel s-a întâlnit de câteva ori cu secretarul Stefano Borgia²². Interesul pentru antichități era cultivat și de oamenii din anturajul secretarului congregației. Invitat la prânz în data de 31 mai 1784, Dániel a fost întrebat de prelat dacă în Transilvania

¹⁹ *Diarium*, t. 1, f. 268v.-270v., 280v.-281r., 283v., 294r. Vezi și în *Anexă*. Inscripțiile au fost transcrise așa cum le-a menționat Dániel; am respectat întrutotul împărțirea textului pe rânduri, deoarece nu am avut posibilitatea să colaționăm transcrierile sale cu originalele.

²⁰ Stefano Borgia (1731-1804) a avut un parcurs interesant, susținut fiind de unchiul său Alessandro Borgia, episcop de Fermo. Interesat de istorie, epigrafie și numismatică, a fost membru al mai multor academii (de ex. Accademia Etrusca din Cortona, Accademia Colombaria din Florența), ajungând să fie hirotonit preot în anul 1765. În 1770 a fost numit secretar al congregației de către papa Clement al XIV-lea. Toate antichitățile romane (monede, manuscrise, inscripții) sau cele orientale pe care le-a strâns în timpul vieții, au ajuns în cadrul muzeului din Velletri, pe care l-a organizat personal. În 1789 va fi numit cardinal. Vezi amănunte în Moroni Romano 1840-1861, vol. 6, p. 52-53; Andrés 2008-2011, t. 1, p. 273-274; Sabba 2019, p. 35, 53; https://www.treccani.it/enciclopedia/stefano-borgia_%28Dizionario-Biografico%29/, accesat în 22 septembrie 2021; *Diarium*, t. 1, f. 16v. Volumul îi va fi înmănat abia în data de 25 ianuarie (*ibidem*, f. 34v).

²¹ BB LXX/58, Viena, 19 ianuarie 1784. Amănunte despre activitatea lui Ioan Iacob Aron, vezi la Mârza 1989, p. 351-359.

²² *Diarium*, t. 1, f. 66r., 128r., 135r.

există vestigii antice, iar răspunsul afirmativ al său i-a sugerat lui Borgia să țină un discurs despre mozaicuri²³. Rezultatele preocupărilor științifice ale lui Stefano Borgia erau publicate și se găseau în librăriile romane. La data de 28 august, Dániel a descoperit în librăria lui Natale Barbiellini lucrarea *De cruce Veliterna commentarius, Romae, 1780*²⁴. Următoarea mențiune despre Stefano Borgia apare în jurnal peste un an, la data de 16 august 1785, când Dániel l-a vizitat, iar secretarul i-a arătat o brevă pontificală în care apărea numele lui Oxendie Vărzărescu, fost episcop al armenilor din Secuime și care, în act, primea titulatura de vicar apostolic²⁵. Informațiile pe care le-a copiat Dániel sau copiiștii plătiți de acesta din arhiva congregației De Propaganda Fide se regăsesc în două dintre volumele cu copii aduse de la Roma²⁶.

Printre colecționarii recunoscuți ai Romei s-a numărat și cardinalul Zelada, cu care Dániel a intrat în legătură datorită frumoasei și cuprinzătoarei biblioteci pe care o deținea, dar numai după ce a obținut o recomandare din partea cardinalului Herzan, ministru plenipotențiar pe lângă Sf. Scaun²⁷. Astfel, la data de 3 mai 1784 Dániel a reușit să fie primit de cardinalul Zelada care l-a sfătuit să-l caute peste câteva zile, când i-a arătat personal biblioteca, structura ei, cerând custodelui bibliotecii să-l servească pe Dániel oricând ar veni²⁸. Bunăvoința pe care i-a arătat-o cardinalul Zelada lui Dániel l-a uimit deoarece, în data de 16 iunie, bibliotecarul prelatului i-a permis să caute manuscrisele de care avea nevoie, în plus, înainte de a pleca, la îndemnul cardinalului, Dániel a fost dus în muzeul organizat în clădire, unde a văzut întreaga colecție, formată din animale împăiate, cochilii, diferite ierburi, dar și

²³ *Ibidem*, f. 137r.-v.

²⁴ *Ibidem*, f. 248v. Despre familia de librari Barbiellini, vezi Mărza 2020, p. 102.

²⁵ *Diarium*, t. 2, f. 341v.-342r. Imre Dániel făcea parte din comunitatea armeană din Dumbrăveni, azi jud. Sibiu. Mai multe amănunte în acest sens vezi la Mărza 2020, p. 27-37.

²⁶ BB X-116 (*Collectanea Bibliothecarum Columnensis, Chigiana, Doria-Pamphiliana, Alteriana, Corsiniana et Tabularii Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*) și BB X-122 (*Collectanea Bibliothecarum Cassanatensis, Barberina, Altieriana, Angelica et Tabularium Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*).

²⁷ *Diarium*, t. 1, f. 17r.-v. La data de 2 mai Dániel a primit mai multe recomandări din partea cardinalului Herzan, printre care una și pentru cardinalul Zelada (*ibidem*, f. 121v.-122r). Despre Francesco Saverio de Zelada, vezi Bignami Odier 1973, p. 184, 219; Mejía *et alii* 2006, p. 240: a terminat studiile la Sapienza, obținând un doctorat *in utroque*. La moartea cardinalului Alessandro Albani a fost numit, la data de 15 decembrie 1779, cardinal-bibliotecar. S-a dovedit a fi un adevărat Mecena. A fost un consilier apropiat al papei Clement al XIV-lea și unul dintre autorii documentului de suprimare (brevă *Dominus ac Redemptor*) a Societății lui Isus în anul 1773, când a și primit purpura de cardinal. Pentru cardinalul Herzan, vezi Moroni Romano 1840-1861, vol. 33, p. 236-237: F. Herzan de Harras (1735-1804), născut la Praga, a provenit dintr-o familie înstărită. Și-a început cariera ecleziastică în timpul papei Clement al XIV-lea, iar Pius al VI-lea îl va numi cardinal la data de 12 iulie 1779.

²⁸ *Diarium*, t. 1, f. 122r., 126v.

monede, tablouri și inscripții care acopereau pereții încăperilor²⁹. După ce a cercetat câteva zile biblioteca prelatului, Dániel a afirmat că dacă s-ar face cunoscută colecția de manuscrise, aceasta ar face lumină în numeroase probleme științifice³⁰. La fel de binevoitor s-a arătat cardinalul când Dániel i-a cerut permisiunea să copieze o serie de documente din biblioteca Colegiului Roman pe care o avea în subordine; informațiile se găsesc parțial într-un fascicol distinct la finalul celui de-al doilea volum al jurnalului, dar și într-un volum separat³¹.

În jurnalul ținut la sugestia episcopului transilvan, mai apar câteva nume de autori de culegeri de inscripții. De exemplu, Pietro Aloisio Galletti, ajuns episcop de Cirene, dar care în tinerețe, în calitate de monah benedictin la Monte Casino, a realizat o colecție de inscripții romane, din trei volume apărute până în acel moment, pe care Dániel le descrie amănunțit în data de 24 martie 1784, când a răsfoit lucrarea la biblioteca Casanate³². Pe autor îl întâlnise cu câteva zile înainte, când episcopul de Cirene l-a și invitat să-l viziteze³³. La fel de apreciată a fost și lucrarea unui alt monah benedictin, tot de la Monte Casino, Cornelio Margarini, publicată la jumătatea secolului al XVII-lea: *Inscriptiones antiquae basilicae S. Pauli ad viam ostiensem*, Roma, 1654. Dániel a văzut-o în librăria lui Venanzio Monaldini, precizând că fragmentele de inscripții mai pot fi citite și azi pe pardoseala bisericii³⁴. Un alt nume cunoscut de colecționarii secolului al XVIII-lea a fost Stefano Antonio Morcelli, care a publicat mai multe lucrări, printre care și cea amintită de Dániel, *De stylo inscriptionum Latinarum*, Roma, 1780, pe care a reușit doar să o răsfoiască; în schimb, a cumpărat pentru biblioteca episcopului de la Alba Iulia *Inscriptiones commentariis subiectis*, Roma, 1783 care se regăsește în fondul actual al bibliotecii³⁵.

În cei doi ani petrecuți la Roma, Dániel a ieșit din oraș cu două ocazii. Prima dată, la sfârșitul lunii septembrie 1784, deoarece de la 1 octombrie și până la sărbătoarea S. Carlo Borromeo (4 noiembrie) toate bibliotecile din Roma erau închise. Astfel, a găsit o oportunitate și a vizitat Napoli, unde a

²⁹ *Ibidem*, f. 150r.-v. Vezi și activitatea sa de colecționar la <https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-saverio-de-zelada/>, accesat în 23 septembrie 2021; Sabba 2019, p. 37, 74.

³⁰ *Diarium*, t. 1, f. 154v.

³¹ *Diarium*, t. 2, f. 160v., f. 466r.-471r. (cuprinsul unor manuscrise care dezvoltă problema conciliului tridentin se găsesc în custodia bibliotecii Colegiului Roman); BB X-118 (*Collectanea Bibliothecae Collegii Romani olim SJ*).

³² *Diarium*, t. 1, f. 82r.-v.; Sabba 2019, p. 102.

³³ *Diarium*, t. 1, f. 79v.-80r.

³⁴ *Diarium*, t. 2, f. 32r.-v. (24 ianuarie 1785).

³⁵ *Ibidem*, f. 20v.-21r. Amănunte despre calitatea de bibliotecar a lui Stefano Antonio Morcelli și legătura sa cu cardinalul Alessandro Albani, vezi la Mârza 2020, p. 117, 187. Lucrarea cumpărată are cota Z2 IV 11, coll. 1.

călătorit, după cum spunea Dániel în jurnal „ca să se poată bucura de deliciale literare”³⁶. Pe drum, dar și la Napoli, a văzut numeroase inscripții care nu aveau legătură cu prinții habsburgi, ci au fost dezvelite în cinstea papei Pius al VI-lea sau erau antice (de exemplu, una care se afla în apropierea presupusului mormânt al lui Vergilius) sau mai noi (precum cea care se găsea deasupra încăperii în care a locuit Toma de Aquino când s-a aflat la Napoli)³⁷. Călătoria și șederea la Napoli se găsesc descrise în diar, la fel ca toate întâmplările, persoanele cu care s-a întâlnit și evenimentele la care a luat parte. Și de aici s-a întors cu informații documentare pentru episcop, deși a crezut că acest drum va fi cu rezultate fără valoare pentru nevoile finanțatorului său³⁸. A doua ieșire din Roma a fost de doar câteva zile, în care a vizitat împrejurimile localității Tusculum; a transcris două inscripții dedicate ducelui de York, Henric, numit cardinal de papa Benedict al XIV-lea în anul 1747³⁹.

Deși nu se înscrie în terminologia clasică a inscripțiilor și, prin urmare, nu trebuie considerată neapărat ca atare, Dániel a relatat o întâmplare curioasă în data de 31 decembrie 1784, când, pe scările care duceau la biserica Ara Coeli, a văzut o cerșetoare care ținea o foaie scrisă cu litere mari, cu conținutul: „O văduvă săracă cu cinci copii vă roagă să o ajutați”⁴⁰. Ne-a atras atenția acest episod pentru că termenul în limba latină atât pentru inscripție – în sensul epigrafic –, cât și pentru scriere este același.

Călătoria de documentare pe care Imre Dániel a întreprins-o la cererea și cu finanțarea prelatului I. Batthyány se înscrie în ceea ce literatura europeană numește „Grand Tour”. Acest tip de călătorie a fost un privilegiu pe care și-l puteau permite membrii familiilor înstărite, care erau uneori însoțiți de un preceptor. Scopul nu trebuia să fie unul educativ, sub forma participării la cursuri, ci ca prin vizitare, contemplare, diferite întâlniri, evenimente, discuții, tinerilor să li se deschidă gustul pentru frumos, pentru ceea ce numea Dániel „delicii literare”. Deși drumul lui Dániel s-a înscris în

³⁶ *Diarium*, t. 1, f. 306v.

³⁷ *Ibidem*, f. 334v.: *Quae cineris tumulo haec vestigia? Conditur, olim / Ille hic, qui cecinit pasqua, rura, duces* (Ale cui sunt rămășițele care se găsesc în acest mormânt? Sunt ale poetului care a cântat odinioară pășunile, câmpurile, comandanții), f. 343v.: *Huic majori minus aliud adjunctum est, in quo solo carnibus vesci licet* (Nimic altceva nu a fost adăugat în acest loc special în care este permis doar trupurilor să se bucure). Vezi și Hendrix 2018b, p. 281-297.

³⁸ *Diarium*, t. 1, f. 307r.-384v. (întregul sejur), f. 370: „Până în această zi, tot cercetând bibliotecile, nu am găsit nimic care să poată compensa cheltuielile drumului la Napoli”.

³⁹ *Diarium*, t. 2, f. 223r.-227v. Cardinalul a fost ultimul descendent legitim al regelui Iacob al II-lea, iar iacobiții l-au cunoscut sub numele de regele Henric al IX-lea. Amănunte despre cardinal vezi la <https://www.britannica.com/biography/Henry-Stuart-cardinal-duke-of-York>, accesat în 24 septembrie 2021.

⁴⁰ *Diarium*, t. 1, f. 402v.: *Mulier toto corpore linteamine contexta, [...] super sellam stamineam in graduum medietate collocatam sedebat, [...] cum tali inscriptione grandibus characteribus expressa: Una povera vedova con cinq poveri figlj si raccomando a loro charita.*

acest „Grand Tour”, a avut un alt parcurs și o altă finalitate. Nevoia străngerii de surse, de izvoare pentru opera prelatului transilvan l-a adus în contact cu erudiții vremii, printre care s-au numărat și câțiva colecționari de antichități romane pe care i-am amintit mai sus.

Am menționat în debutul studiului faptul că Dániel nu a avut ca scop principal adunarea de inscripții. Dar printre cei care au participat la o astfel de „călătorie inițiativă”, s-au numărat destui călători care au căutat antichități la Roma, în Peninsula Italică sau aiurea. Vom exemplifica această modă cu câteva nume.

Jean-François Séguier, un tânăr avocat francez, pasionat de colecționarea de medalii, l-a însoțit pe marchizul Scipione Maffei într-o călătorie organizată, asistându-l pe conte în cercetări. Acest drum inițiativ i-a permis lui Séguier să intre în contact cu savanți europeni cu care va corespunda și, totodată, să se bucure de colecțiile pe care le-a descoperit în palatul protectorului său. Și-a notat 180 de persoane pe care le-a întâlnit în călătorie⁴¹.

Întâlnim călători și colecționari entuziaști și în spațiul britanic. Unii dintre aceștia, precum Richard Chandler, s-a îndreptat, de data aceasta, spre teritoriul grecesc. Împreună cu Nicolas Revett și William Pars au vizitat în anul 1764 diferite zone din Grecia și Turcia de azi. Doctorul Richard Chandler (1737-1810) a condus o misiune sponsorizată de o societate britanică, cerându-i-se să copieze toate inscripțiile pe care le va găsi. În ciuda importanței activității echipei, Chandler nu a fost atent întotdeauna la problemele filologice pe care le ridicau unele inscripții și care, în spațiul italian erau discutate, pe baza lor și a formelor literelor încercându-se datarea acestora⁴².

Copierea de inscripții, pentru a le salva de la distrugere, a fost munca predilectă a umanistului Arnoldus Buchelius / Aernout van Buchel (1565-1641). În calitate de student la Paris a intrat în contact cu alți umaniști care încercau să îmbunătățească ghidul Parisului întocmit de Giles Corrozet, *Les Antiquitez, Chroniques, et Singularitez de Paris [...]*, Paris, 1586. Această ediție, la care a colaborat și A. Buchelius, conținea o serie de informații despre pietrele tombale din catedrala de la Saint-Denis. După o călătorie prin Italia (Ravenna, Florența, Roma), pe care și-a notat-o în jurnal, întorcându-se la Utrecht, a deplâns lipsa de respect față de vechile monumente din oraș, cele care au oferit orașului gloria de altădată. Drept consecință, a inițiat un proiect de documentare a inscripțiilor din spațiul Țărilor de Jos, întins pe 30 de ani

⁴¹ Chapron 2009, p. 123-139. Despre J.-F. Séguier vezi Andrés 2008-2011, t. 3, p. 294-295. Despre S. Maffei vezi Andrés 2008-2011, t. 1, p. 85, t. 5, p. 90-91.

⁴² <https://antigonejournal.com/2021/09/epigraphomania-richard-chandler/>, accesat în 9 septembrie 2021.

(1611-1641), începând cu orașul natal, continuând cu spațiul belgian, regiunile Friesland și Groningen⁴³.

Dacă pentru erudiții și colecționarii secolelor XVI-XVIII, transcrierea, interpretarea și colecționarea de inscripții a reprezentat un *modus vivendi*, pentru Dániel, susținut financiar de prelatul Batthyány, culegerea inscripțiilor s-a dovedit a fi un exercițiu epigrafic și, totodată, paleografic. Scopul trimiterii în Italia a fost cu totul altul, iar copierea unor inscripții, în special a celor care îi aduceau în discuție pe prinții habsburgici, dar nu numai, ne aduc în față o altă calitate a lui Dániel. Pe lângă faptul că poseda cunoștințe paleografice, fără de care nu ar fi făcut față documentelor pe care le-a parcurs, de biblioteconomie pe care și le-a desăvârșit acum, de istoria bisericii, Dániel s-a dovedit un bun epigrafist care a transcris fără greșeli și ștersături inscripțiile care l-au interesat. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea Roma devenea un oraș cosmopolit, tocmai datorită antichităților pe care le adăpostea, iar cei interesați de epigrafie s-au bucurat de muzeele, expozițiile de artă și descoperirile arheologice care au readus orașului de pe Tîbru gloria de odinioară.

Abrevieri bibliografice

- BB LXX – Biblioteca Batthyaneum - cutie cu corespondență.
BB IX-60 – *Varia manuscripta literaria, documenta historica, epistolae, in copia per Emericum Daniel in Italia collecta (latine, italice et armenice)*.
BB X-116 – *Collectanea Bibliothecarum Columnensis, Chigianae, Doria-Pamphilianae, Alterianae, Corsiniana et Tabularii Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*.
BB X-118 – *Collectanea Bibliothecae Collegii Romani olim SJ*.
BB X-122 – *Collectanea Bibliothecarum Cassanatis, Barberinae, Altierianae, Angelicae et Tabularium Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*.
Bignami Odier 1973 – Jeanne Bignami Odier, *La Bibliothéque Vaticane de Sixte IV a Pie XI. Recherches sur l'histoire des collections de manuscrits*, Vatican, 1973.
Calabi Limentani 1995 – Ida Calabi Limentani, *Epigrafia latina*, ediția a IV-a, Bologna, 1995.
Cagnat 1898 – René Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, 1898.
Călători străini 1968 – Maria Holban (coord.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968.
Călători străini 1970 – Maria Holban (coord.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, 1970.
Călători străini 1971 – Maria Holban (coord.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, 1971.

⁴³ Hendrix 2018a, p. 383-396.

Andreea Mârza

- Călători străini* 1973 – Maria Holban (coord.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1973.
- Chapron 2009 – Emmanuelle Chapron, *Les échanges savants à l'épreuve de la distance. Jean-François Séguier (1703-1784) entre Vérone et Nîmes*, în *Riv.M.*, 32-33, 2009, p. 123-139.
- CIL 1873a – *Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Asiae provinciarum Europae Graecarum Illyrici Latinae*, consilio et auctoritate Academiae Litterarum Regiae Borussicae edidit Theodorus Mommsen, volumen tertius, pars prior, Berolini, MDCCCLXXIII.
- CIL 1873b – *Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Asiae provinciarum Europae Graecarum Illyrici Latinae*, consilio et auctoritate Academiae Litterarum Regiae Borussicae edidit Theodorus Mommsen, volumen tertius, pars posterior, Berolini, MDCCCLXXIII.
- Diarium* – Emericus Dániel, *Diarium itineris Italici*, t. I-II (manuscris la Biblioteca Batthyaneum).
- Edroiu 1992 – Nicolae Edroiu, *Introducere în științele auxiliare ale istoriei*, Cluj-Napoca, 1992.
- Gordon 1983 – Arthur E. Gordon, *Illustrated Introduction to Latin Epigraphy*, Berkeley, 1983.
- Haywood 2021 – Jan Haywood, *The Use(s) of Inscriptions in Herodotus' Histories*, în *AJP*, 142 (2), 2021, p. 217-257.
- Hendrix 2018a – Harald Hendrix, *Epigraphy and Blurring Senses of the Past in Early Modern Travelling Men of Letters: The Case of Arnoldus Buchelius*, în Konrad Ottenheim, Karl Enekel (ed.), *The Quest for an Appropriate Past*, Leiden, Boston, 2018, p. 383-396.
- Hendrix 2018b – Harald Hendrix, *Virgil's Tomb in Scholarly and Popular Culture*, în Nora Goldschmidt, Barbara Graziosi (ed.), *Tombs of the Poets: Between Text and Material Culture*, Oxford, 2018, p. 280-297.
- Herodot 1998 – Herodot, *Istoriei, Cartea I: Clio*; studiu introductiv, traducere, notițe istorice și note de Adelina Piatkowski, București, 1998.
- Andrés 2008-2011 – Juan Andrés, *Lettere familiari. Corrispondenza di viaggio dall'Italia del Settecento*, t. I-V, Introduzione, traduzione e note a cura di Maurizio Fabbri, Rimini, 2008-2011.
- Mârza 2020 – Andreea Mârza, *Portretul unui iluminist ardelean. Bibliotecarul Imre Dániel (1754-1804)*, Cluj-Napoca, 2020.
- Mârza 1989 – Iacob Mârza, *Activism și opțiune culturală în secolul al XVIII-lea: Ioan Iacob Aron*, în *Apulum*, XXV, 1989, p. 351-359.
- Mejía et alii 2006 – Jorge Mejía, Christine M. Grafinger, Barbara Jatta, *I cardinali bibliotecari di Santa Romana Chiesa: la quadreria nella Biblioteca Apostolica Vaticana*, Vatican, 2006.
- Meyer 1991 – Ernst Meyer, *Einführung in die lateinische Epigraphik*, Darmstadt, 1991.
- Minárik 1975 – Jozef Minárik (ed.), *Putovanie po súši a po mori (Zo slovenskej cestopisnej literatúry 16.–18. storočia)*, Bratislava, 1975.
- Mommsen 1987 – Theodor Mommsen, *Istoria romană*, vol. I, București, 1987.
- Moroni Romano 1840-1861 – Gaetano Moroni Romano, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sino ai nostri giorni [...]*, Veneția, 1840-1861.

- Opitz 1993 – Martin Opitz, *Zlatna sau despre cumpăna dorului*, poem răsădit în românește de Mihai Gavril, București, 1993.
- Petrucci 1986 – Armando Petrucci, *La scrittura. Ideologia e rappresentazione*, Roma, 1984.
- Pippidi 1969 – Andrei Pippidi, *Vechi epigrafiști și anticari în Țările Române*, în *Studii clasice*, XI, 1969, p. 279-296.
- Pippidi 1970 – Andrei Pippidi, *Alți anticari și epigrafiști români din secolul al XIX-lea – de la Kogălniceanu la Bălcescu* –, în *StCl*, XII, 1970, p. 241-246.
- Reinach 1885 – Salomon Reinach, *Traité d'épigraphie grecque*, Paris, 1885.
- Rusu, Rusu-Bolindeț 2007 – Adrian Andrei Rusu, Viorica Rusu-Bolindeț, „Casa Mezerius” de la Alba Iulia (arhitectură, unele piese arheologice, identificare și context istoric), în *ArhMed*, VI, 2007, p. 81-97.
- Sabba 2019 – Fiammetta Sabba, *Angelo Maria Bandini in viaggio a Roma (1780-1781)*, Florența, 2019.

ANEXĂ

1. *Corpus humo tegitur / Fama per ora volat / Spīritus astra tenet*⁴⁴.
2. *Hyeronimo S.R.E. Card. Casanate / Maecenati Optimo / Litterarum Parenti, ac Patrono / Munificentissimo / Quod / Instituto Divi Thomae Gymnasio / Arcem Sapientiae Super Minerva / Erexerit / Bibliothecam / Sacrum totius Eruditionis Aerrarium / Extruserit / Binas Angelicae Doctrinae Cathedras / Dotavit / Senos variorum gentium Theologos / In Apostolica Sedis Obsequium / Romam Adsciverit / Praedicatorum Ordo / Suprema Liberalitate Auctus / Perenne Grati Animi Monumentum / Anno M.D.CCVIII*⁴⁵.
3. *Hic iacet pulvis, cinis, et nihii*⁴⁶.
4. *Cajo Publio L. F. Bibulo. Aedil. Pleb. honoris virtutisque causa*⁴⁷.
5. *Hic situs est Raphael, timuit, quo sospite vinci / Rerum magna Parens, et moriente mori*⁴⁸.
6. *Divo Antonino Augusto Pio / Antoninus Augustus et Verus / Augustus Fili*⁴⁹.
7. *Iosepho II. Rom. Imp. Augusto / Quod in Dominici Natalis Diei / Solemnitate / Anno M.D.CCLXXXIII / Pio Sexto Pontifice Max. / Vesperas, et Sacra Augustiori ritu /*

⁴⁴ *Diarium*, t. 1, f. 27v.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 40v. Inscripția întemeietorului bibliotecii Casanate se găsea pe frontispiciul bibliotecii.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 69v.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 96r. Inscripția se găsea pe un palat aflat pe Via Marforio. Nu putem să spunem cu precizie dacă la sfârșitul secolului al XVIII-lea *Via Marforio* avea același amplasament ca în zilele noastre. În continuare, Dániel relatează că poporul roman l-a cinstit pe Căjus Publicius Bibulus, astfel încât i-a ridicat acest mormânt lui și urmașilor săi.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 181v. După cum este bine cunoscut, pictorul Rafael Sanzio a fost îngropat la Roma, în Panteon, despre care I. Dániel amintește că „Arhitecții admiră atât de mult acest templu încât zic despre el că reprezintă o lucrare absolută și un exemplu de cea mai desăvârșită arhitectură”. Vezi descrierea întregului monument la *ibidem*, f. 181r.-v.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 203r. Dániel oferă și descrierea monumentului. Informații vezi și la <http://vladimirrosulescu-istorie.blogspot.com/2011/03/roma-coloana-lui-antoninus-pius.html>, accesat în 21 septembrie 2021.

- Peragente Praesens eadem / celebravit. / Novi Sacrarü Aedificium studiose / Inviserit, Monumentum Positum*⁵⁰.
8. *Iosepho II Rom. Imperatori. / Elec. Pio. Felici. Augusto. / Quod Bibliothecam Casanatensem / V. Kal. Apr. Anno M.DCCLXIX / Summa humanitate inviserit, / Optimo, Maximoque Principi / Bibliothecae Curatores*⁵¹.
 9. *Iosepho II. Romanor. Imperat. / Leopoldo Austriaco Fratri. M. Hetruriae Duci / Püs. Felicib. August. / Quod hanc Bibliothecam / Libris Rítualibus, et Liturgicis omnium gentium / Selectis Sinensis Imperii monumentis, / Vetustisque MSS omnigenae eruditionis referatam / Perlustrarint, Commendarint / VI. Kal. April. A.S. MDCCLXIX / Custodes Bibliothecae D. N. M. E. PP*⁵².
 10. *D. O. M. / Iosepho II. Rom. Imper. / Quod insigni Christianae pietatis exemplo / Hic / Fer. V. Maj. Hebd. una cum Relig. familia / Matut. Tenebrarum Laudes persolverit / Anno Domini M.D.CCLXIX. / In Peren. Tanta rei memoriam / FF.C. Majestati ejus devote / P. P.*⁵³.
 11. *Imp. Caes. Iosepho II / Archiduci Petro Leopoldo M. E. Duci / Germanis Fratribus Austriacis / Quod / In hoc templo Tertio Paschae / Die A. M.DCCLXIX / Omni Majestatis Cultu Seposito / Solemnibus Sacris / Religiosissime Adstiterint, / Sodalitas Langobardorum / Templi Curatris / Eximiae Pietatis eorum / H. M. P.*⁵⁴.
 12. *Ferdinandus / Caroli III. Hisp. Reg. Filius. Philippi V. Nepos / Rex Siciliarum, Pater Patriae / Amplissimum hoc Tribunal / Ubi Princeps Majestatem Suam Interquiescere / Et quasi convivere passus / Cum privatis aequo Iure contendit / Elegantius, quam antea fuerat, expoliri / Picturisque ornari jussit / Ao. 1770*⁵⁵.
 13. *Iosephum II. Imperatorem / Cum Petro Leopoldo Fratre Magno Hetr. Duce / Hoc aditu Pontificia Comitia Invisentem / S. R. E. Cardd. Exceperunt. / XII Kal. Apr. MDCCXIX*⁵⁶.
 14. *Petrus Cardinalis Aldobrandinus S. R. E. Camerarius, Clementis VIII. Fratris Filius, Redacta in potestatem Sedis Apostolicae Ferraria, Pace Christianae Reipublicae restituta, ad levandam opportune secessu Urbanarum curarum molem, villam hanc deducta ab Aldigo aqua extruxit*⁵⁷.
 15. *A di 27 Decembre. 1783 Giuseppe II. Imperatore di nuovo Sali ad osservare le parti superiori ed interne della cupola*⁵⁸.
 16. *Iosephi. II. Imp. / Inter. Splendida. Urbis. Ornamenta / D. Georgii Coenobium / Una. Cum. Fratribus. Augustis / Invisentis / Anno M.D.CC.LXXV. XI. Kal. Iun. / Monumentum.*

⁵⁰ *Diarium*, t. 1, f. 268v.

⁵¹ *Ibidem*, f. 270r.-v. De la biblioteca Casanate, Dániel a copiat încă o inscripție; vezi mai sus.

⁵² *Diarium*, t. 1, f. 280v.-281r. Inscriptia se găsea deasupra porții care ducea spre biblioteca De Propaganda Fide.

⁵³ *Diarium*, t. 1, f. 294r. Inscriptia se afla în biblioteca internă a mănăstirii franciscane de la Ara Coeli. Vezi *ibidem*, f. 293r.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 296v.-297r. Inscriptia se găsea în biserica Sf. Ambrozie și Carol Borromeu de pe Corso.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 274v.-275r. Inscriptia a fost copiată la Napoli și se găsea în sala în care aveau loc procesele din oraș.

⁵⁶ *Diarium*, t. 2, f. 10v. Inscriptia se găsea în sala din vecinătatea Capelei Sixtine, numită, de Dániel, Sala Regală.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 225v. Dániel a copiat inscripția de pe vila familiei Aldobrandi din Marmorella când a vizitat pentru câteva zile împrejurimile reședinței lui Cicero, Tusculum.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 375v. Din conținutul inscripției reiese că Iosif al II-lea a mai vizitat cupola de la Sf. Petru împreună cu fratele său, ducele de Toscana, la 16 martie 1769, dovadă în acest sens fiind o altă inscripție pe care Dániel o transcrie la f. 375r.

17. *Pio. VI. P. M. / Venetorum. Hospiti. Ex. Austria. / D. Georgii. Templum. Et. Coenobium / XV. Cal. Iun. Invisenti / Manus Osculandas / M. Antonio. Quirino. Praesuli / Monachisque Singulis / Humanissime. Praebenti / Monumentum / Honoris. Et. Religionis / Constitutum / Anno M.D.CCLXXXII*⁵⁹.
18. *Pius VI. Pont. Max. / Trans. Alpino Rediens Itinere / Civibus et Incolis Provinciae / Per Cuneos, Arenamque Compositis / Ab Aureo Solio Caelestia munera exoravit / M. Savorniano P.P. Praefecto / Augustino Pignolati, Iacobo Schioppio PPS.*⁶⁰
19. *Imp. Caes. Iosephus II. P. F. A. / Venationem Taurorum. Munere. / Splendidiss. Christophori Minelli. / Praet. ac Pr. Praef. Stipato / Q^o Q^o Amphit. Ter. Mani / bus. plaudente. Popu. Veronen. Sa / lutatus. Spectavit. Lubens XII Ka. August. / CIIICCLXIX*⁶¹.
20. *Benedictionis. Hinc. Conlatae. / A. / Pio. VI. Pont. Max. / Prid. Id. Maj. 1782 / Monumentum / Sodalitas / P.*⁶².

⁵⁹ Inscriptiile de la numerele 16 și 17 se găseau la Veneția, de-o parte și de alta a scării care ducea în mănăstirea benedictină Sf. Gheorghe cel Mare. Acum se găsesc copiate în BB LXX/220, p. 347-348.

⁶⁰ Inscriptia a fost copiată de Dániel în amfiteatrul de la Verona și pusă acolo de oraș, ca mulțumire pentru binecuvântarea pe care a dat-o papa Pius al VI-lea la întoarcerea din călătoria din Germania (BB LXX/220, p. 351).

⁶¹ Inscriptia se găsește sub cea anterioară, tot în amfiteatrul din Verona (BB LXX/220, p. 353-354).

⁶² Inscriptia se găsește la Padova, în apropierea mănăstirii minorităților conventuali, în piața cu basilica Sant' Antonio, fiind scrisă cu litere de aur (BB LXX/220, p. 359).

LISTA ABREVIERILOR DE PERIODICE

AA	– American Antiquity. Society of American Archaeology. Washington DC.
AAMT	– Advances in Archaeological Method and Theory. Elsevier, Amsterdam.
AAntrop.	– American Anthropologist. American Anthropology Association. Arlington.
ACSS	– Ancient Civilizations from Scythia to Siberia. Leiden.
ActaMN	– Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
AEE	– American Economic Review. American Economic Association. Pittsburgh.
AHC	– Art History & Criticism / Meno Istoriija ir kritika. Vytautas Magnus University. Kaunas (Lithuania).
AIIAI/AIIX	– Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași). Iași.
AIM	– Arheologicheskie issledovaniya v Moldavii. Chișinău.
AJP	– American Journal of Philology. University of Pennsylvania. Philadelphia.
AM	– Ancient Mesoamerica. Cambridge University Press. Cambridge.
AMJ	– The Academy of Management Journal. Academy of Management. New York.
AHR	– The American Historical Review. The American Historical Association. Washington DC.
AIIN	– Anuarul Institutului de Istorie Națională. Universitatea din Cluj.
Am. Anthropol.	– American Anthropologist. Wiley. Hoboken (New Jersey).
Angustia	– Angustia. Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
Antiquity	– Cambridge University Press. Cambridge (UK).
AÖG	– Archiv für österreichische Geschichte. Viena.
Apulum	– Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii. Alba Iulia.
ARES	– Annual Review of Ecology and Systematics. Palo Alto.
Arhitectura	– Arhitectura. Uniunea Arhitecților din România. București.
ArhMed	– Arheologia medievală. Muzeul Banatului Montan. Reșița.
ArhMold	– Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie. Iași.

Lista abrevierilor de periodice

- Arkheologicheskie vesti** – Arkheologicheskie vesti. Institut istorii material’noj kul’tury Rossijskoj akademii nauk. Moscova.
- Arkheologiya** – Arkheologiya. Natsional’na akademiya nauk Ukraini. Institut Arkheologii. Kiev.
- ASGE** – Arkheologicheskiy sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha. Ermitazh. Sankt-Petersburg.
- ASUAIC** – Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”. Istorie.
- AUASH** – Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- AVSL** – Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu
- BASP** – Basic and Applied Social Psychology. Taylor & Francis.
- BHAUT** – Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis, Universitatea de Vest. Timișoara.
- BP** – Biology & Philosophy. Springer. Zurich.
- București** – București – Materiale de istorie și muzeografie. Muzeul Municipiului București.
- Byzantion** – Byzantion. Revue Internationale des Études Byzantines. Peeters Publishers.
- CA** – Current Anthropology. University of Chicago. Chicago.
- Carpica** – Carpica. Complexul Muzeal „Julian Antonescu” Bacău.
- CHR** – Comparative Humanities Review. Bucknell University.
- CICSA** – Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice, buletin trimestrial al Universității din București, Facultatea de Istorie. București.
- Civilization** – Publishers Enterprises Group. Hamrun (Malta).
- CMC** – Consumption Markets & Culture. Taylor & Francis.
- Corviniana** – Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Muzeul Castelului Corvineștilor. Hunedoara.
- CMAS** – Conservation and Management of Archaeological Sites. Taylor & Francis. Abingdon-on-Thames (UK).
- Dacia** – Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I (1924)-XII (1948). Nouvelle série: Revue d’archéologie et d’histoire ancienne. București.
- DH** – Diplomatic History. Society for Historians of American Foreign Relations (SHAFR). Oxford.
- EJST** – European Journal of Social Theory. SAGE Publications.
- Empiria** – Empiria. Universidad Nacional de Educación a Distancia. Madrid.
- EMúz** – Erdélyi Múzeum. Erdélyi Múzeum az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár (Cluj), 1, 1874-1948, 1991 și urm.
- EphNap** – Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca.

Eurasia Antiqua	– Eurasia Antiqua. Deutsche Archäologisches Institut, Eurasien-Abteilung. Berlin.
Facilities	– Facilities. Emerald. Bingley (UK).
HA	– Human Affairs. The Slovak Academy of Sciences Bratislava.
Heritage	– Heritage. MDPI AG in Switzerland.
HI	– Habitat International. Elsevier. Amsterdam (The Netherlands).
Historia	– Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte. Steiner. Stuttgart.
HS	– Heritage & Society. Taylor & Francis. Abingdon-on-Thames (UK).
HSD	– Heritage and Sustainable Development. Research and Development Academy. Ilijaš.
IRSPSD	– International Review for Spatial Planning and Sustainable Development. Spatial Planning and Sustainable Development. Kanazawa City, Ishikawa, Japan.
ISPRS	– ISPRS – International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences. International Society for Photogrammetry and Remote Sensing.
Istros	– Istros. Buletinul Muzeului Brăilei "Carol I". Brăila.
Îndrumător bisericesc	– Îndrumător bisericesc. Mitropolia Ardealului. Sibiu.
JAA	– Journal of Anthropological Archaeology. Elsevier. Amsterdam.
JAC	– Journal of Architectural Conservation. Taylor & Francis. Abingdon-on-Thames (UK).
JAHA	– Journal of Ancient History and Archaeology. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Universitatea Tehnică. Cluj-Napoca.
JAMT	– Journal of Archaeological Method and Theory. New York.
JAR	– Journal of Archaeological Research. Springer. Zurich.
JCWS	– Journal of Cold War Studies. Harvard Project on Cold War Studies. Cambridge.
JEE	– Journal of Evolutionary Economics. Springer. Zurich.
JP	– The Journal of Philosophy. Elsevier. Amsterdam.
KSIA	– Kratkie soobshcheniya Instituta arkheologii AN SSSR. Moskva.
LAA	– Latin American Antiquity. Society of American Archaeology. Washington DC.
Materials	– Materials. MDPI AG in Switzerland.
MH	– Melita Historica. Malta Historical Society. Floriana.
MMJ	– University of Malta Medical School. Msida (Malta).

Lista abrevierilor de periodice

Monumente istorice	– Monumente istorice – Studii și lucrări de restaurare. Direcția Monumentelor Istorice. București.
MTT	– Magyar Történelmi Tár. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapesta.
NAV	– Nizhnevolzhskij arkheologicheskij vestnik. Volgogradskij gosudarstvennyj universitet. Volgograd.
PAV	– Peterburgskij arkheologicheskij vestnik. Sankt Peterburg.
Plural	– Plural. Revista Departamentului de Istorie și Geografie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”. Chișinău.
PNAS	– Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. Washington DC.
ProCIPA	– Proceedings of CIPA. Comité International de la Photogrammétrie Architecturale.
ProSPIE	– Proceedings of SPIE - The International Society for Optical Engineering. International Society for Optics and Photonics. Washington DC.
PS	– Philosophy of Science. Cambridge University Press, Cambridge.
RA	– Rossijskaya Arkheologiya. Institut arkheologii Rossijskoj akademii nauk. Moscova.
RArhiv.	– Revista Arhivelor. Arhivele Naționale ale României. București.
REA	– Research in Economic Anthropology. Society for Economic Anthropology. Washington DC.
Representations	– University of California Press. Berkeley (California).
RESEE	– Revue des Études Sud-Est Européennes. Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române. București.
RHSEE/RESEE	– Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	– Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
Riv.M	– Rives méditerranéennes. Presses universitaires de Provence. Aix-en-Provence.
RREI	– Revue Roumaine d'Études Internationales. Academia Română. București.
RRH	– Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
SA	– Sovetskaya Arheologiya. Institut arkheologii Akademii nauk SSSR. Moscova.
SAI	– Svod Arkheologicheskikh Istochnikov. Moscova.
Sargetia	– Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane. Deva.

Science	– Science. American Association for the Advancement of Science. Washington DC.
SJA	– Southwestern Journal of Anthropology. University of Chicago.
SMIM	– Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
StCl	– Studii clasice. Societatea de Studii Clasice. București.
Stratum plus	– Stratum plus. Arkheologiya i kul'turnaya antropologiya. Vysshaya Antropologicheskaya Shkola. Chișinău.
Studia Litterarum	– Studia Litterarum. Institut Mirovoy literatury imeni A. M. Gor'kogo Rossiyskoy Akademii Nauk. Moscova.
Studii	– Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
Sustainability	– Sustainability. MDPI. Basel (Switzerland).
Századok	– Századok. Magyar Történelmi Társulat. Budapesta.
Tabor	– Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească. Mitropolia Clujului, Albei, Crisanei și Maramuresului. Cluj-Napoca.
TörSze	– Történelmi Szemle. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapesta.
Terra Sebus	– Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
Thraco-Dacica	– Thraco-Dacica, serie nouă. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”. București.
VDI	– Vestnik drevnei istorii. Institut vseobshchej istorii Rossijskoj akademii nauk. Moscova.